

Ірина ЗІНЧУК,

orcid.org/0000-0003-4639-9734

викладач кафедри іноземних мов

Національного університету «Львівська політехніка»

(Львів, Україна) *iry naz2009@i.ua*

Назар ТУШНІЦЬКИЙ,

orcid.org/0000-0002-3858-4115

аспірант кафедри педагогіки та інноваційної освіти

Національного університету «Львівська політехніка»

(Львів, Україна) *tushnitskiy@gmail.com*

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ МОРАЛЬНО-ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ МАЙБУТНІХ ЮРИСТІВ У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ

У статті виявлено й проаналізовано особливості розвитку морально-правового виховання майбутніх юристів. Провідна ідея дослідження – єдність правового й морального виховання. Вона полягає в тому, що дотримання правових норм на основі лише правової компетентності є менш стійким у формуванні особистості майбутнього юриста, ніж опора на моральні переконання та сформовану моральну свідомість. Тому тільки єдність морального й правового світогляду може забезпечити вільне й свідоме дотримання правових норм. Викладено аксіологічний компонент професійної культури юриста, що формується як сукупність цінностей, створених людством і включених в юридичну діяльність. Установлено на основі історико-педагогічного аналізу, що випускник юридичного факультету повинен не тільки мати необхідні актуальні наукові й прикладні знання, спеціальні вміння та навички, але послуговуватися у своїх фахових діях демократичними й гуманістичними цінностями. Виявлено, що особистісна характеристика моделі фахівця потребує відповідного методологічного інструментарію, оскільки розмежування гуманітарних і негуманітарних знань призвело до викривленого розуміння ролі гуманітарних дисциплін у формуванні особистості фахівця. Тому зміст вищої юридичної освіти має передбачати насамперед засвоєння основ культурологічної освіти, що показує світ як духовно-смісловий, який можна усвідомити й осмислити, відкривши творчий потенціал особистості. Розглянуто, що на сучасному етапі особливого значення набувають гуманізація права й законодавства, їхнє спрямування на потреби особистості. Обґрунтовано особливості правової освіти, зокрема: комплексний характер предмета юридичної науки зумовлює предмет вивчення правознавства; переорієнтація юридичної науки з позицій державоцентричного на позиції людиноспрямованого підходу; зв'язки юриспруденції з іншими суспільствознавчими науками дають змогу широкого використовувати міжпредметні зв'язки в навчанні правознавства. Основними підходами за такої умови стають аксіологічний і культурологічний. Завдяки мотиваційно-ціннісній складовій частині забезпечується фахова спрямованість студентів на реалізацію нормативної поведінки; низка ціннісних орієнтацій; сформованість особистісно важливих рис, які потрібні для втілення нормативної поведінки у сфері фахової діяльності.

Ключові слова: *правове виховання, моральне виховання, ціннісні орієнтації, аксіологічний підхід, культурологічний підхід, морально-правове виховання, розвиток, майбутні юристи.*

Iryna ZINCHUK,

orcid.org/0000-0003-4639-9734

Teacher of the Department of Foreign Languages

Lviv Polytechnic National University

(Lviv, Ukraine) *iry naz2009@i.ua*

Nazar TUSHNITSKIY,

orcid.org/0000-0002-3858-4115

Postgraduate student at the Department of Pedagogy and Innovative Education

Lviv Polytechnic National University

(Lviv, Ukraine) *tushnitskiy@gmail.com*

PECULIARITIES OF MORAL AND LEGAL EDUCATION OF FUTURE LAWYERS IN THE PROCESS OF PROFESSIONAL TRAINING

The article identifies and analyzes peculiarities of development of the moral and legal education of future lawyers. The main idea of the research is to substantiate the unity of legal and moral education. It suggests that compliance with legal norms on the basis of legal competence is less stable in formation of a future lawyer's personality than the reliance on moral beliefs and ideas. Therefore, only the unity of future lawyers' moral and legal outlook can secure the voluntary and conscious compliance with legal norms. The research highlights an axiological constituent of lawyers' professional

culture that is developed as an integrity of values, shaped by humanity and introduced in the juridical practice. The historical and pedagogical analysis was conducted to determine that a graduate of the faculty of law should not just master the required actual scientific and applied knowledge, special skills, but should base his/her professional activities on the democratic and humanistic values. It is confirmed that the appropriate methodological tools are needed to make personal characteristics of the model of a specialist, because separation of humanities and non-humanities knowledge has resulted in the altered understanding of the humanities importance for formation of a specialist's personality. Moreover, the content of legal education should be first grounded on mastering the principles of cultural education that demonstrate the world as a spiritual and essential phenomenon, which can be grasped by having opened the creative potential of a personality. It is proved that at the current stage, a particular attention should be paid to humanization of law and legislation and their focus on needs of a personality. The authors identify peculiarities of legal education that is revealed in the complex character of its subject; reorientation of the law science from the position of state-centered to the position of human-centered approach; relations of jurisprudence with other sociological sciences provide for inter-course dependencies while studying law. Thus, the main approaches should include axiological and cultural ones. The motivation and valuable constituent contributes to the students' professional focus on implementation of the criterion behavior; a system of values; development of personally important features which are needed to exercise the criterion behavior in the field of professional activities.

Key words: legal education, moral education, system of values, axiological approach, cultural approach, moral and legal education, future lawyers.

Постановка проблеми. Проблеми морального виховання завжди були в центрі уваги суспільства. Моральна культура посідає один з найвищих щаблів у шкалі цінностей особистості. Не може бути поступу суспільства, його процвітання та розвитку на засадах демократії й гуманізму без розвитку всебічної моральної культури громадян. Наразі сучасна правосвідомість значної кількості українських громадян – вкрай деформована й нестійка. У ній, вважає Г. Тригубенко, багато як застарілих стереотипів, так і найновіших віянь і тенденцій. Вона «складно, суперечливо відображає характер сьогодення, умонастрої й позиції різних верств населення. Найбільш помітною її рисою, як і раніше, є такий соціально-юридичний феномен, як правовий нігілізм» (Тригубенко, 2002: 127).

Загострилася криза старої системи цінностей й актуалізувався пошук нових аксіологічних координат, які б інтегрували національні, демократичні, загально людські, правові цінності. Об'єднати український народ для розбудови держави на принципах демократії, верховенства права могла б національна (державницька) ідея. Однак, не дивлячись на те, що її продукування розпочалося ще задовго до того, як Україна виборола суверенітет, вона залишається не сформованою, місце і роль права в ній та у подальшому розвитку країни не визначено. Як зазначає Д. Фіолевський, загальносприймана державницька ідея допоки лише відлунується в промовах політиків (Фіолевський, 2004: 115).

Аксіологічний компонент професійної культури юриста формується як сукупність цінностей, створених людством і своєрідно включених в цілісний педагогічний процес на сучасному етапі розвитку освіти. Освоюючи цінності правової та моральної культури, юрист має бути здатним перетворювати, інтерпретувати їх, що визначається як

його особистісними якостями, так і характером його юридичної діяльності. Саме у професійній діяльності виявляються і вирішуються суперечності творчої самореалізації особи, кардинальна суперечність між накопиченим суспільством досвідом і конкретними формами його індивідуально-творчої реалізації і розвитку. Юрист стає фахівцем у власній справі, настільки, наскільки він освоює й розвиває не тільки юридичну діяльність, але приймаючи правові цінності.

Аналіз досліджень. Проблема підготовки єдності правового й морального виховання в професійній підготовці майбутніх юристів у закладах вищої освіти (далі – ЗВО) розглядалася в низці наукових праць, зокрема це духовний розвиток українського студентства (Козловський, Захар'яш, 2021). Заслужують на увагу наукові дослідження правової культури українського народу у сфері прав людини (Антонович, 2004); формування правової культури особи в умовах розбудови правової держави України (Ганзенко, 2003); проблем правової освіти і виховання в Україні (Савченко, 2010), теоретичних питань ефективності правового виховання (Головченко, 1982) та інші. Аналіз літератури показує, що проблема єдності правового та морального виховання у професійній підготовці майбутніх юристів у ЗВО мало вивчена, зокрема практично не досліджувалися можливості формування морально-правових знань майбутніх юристів.

Мета статті – виявити й проаналізувати особливості розвитку морально-правового виховання майбутніх юристів.

Виклад основного матеріалу. Перед нами виникає неабияка проблема: яким же має бути юрист XXI сторіччя? Практику підготовки юристів в усі часи пов'язували з гуманістичним, боже-ственним змістом. У Римі ґрунтовно почали готувати юристів у VI сторіччі, в Україні в цьому були

залучені монастирі в Києві, Чернігові, Галичі тощо, а з 1661 р. цим почав займатися Львівський університет. Найперші юристи – брахмани (Індія), пророки (Іудея), волхви (Русь) – обирали пустелю для спокою й занурення в думи про юридичне. Нині це реалізувати непросто.

Однак така парадигма має стати підґрунтям державних навчальних стандартів зі спеціальності «Юриспруденція», розробку яких завершує Міністерство освіти і науки України. Остаточним результатом їхньої реалізації буде сучасна модель юриста – культурного юриста XXI сторіччя. У державному освітньому стандарті неодмінно мають бути соціально аргументовані вимоги до дипломованого фахівця, який спроможний до компетентного виконання складних фахових завдань у теперішніх суспільно-економічних умовах.

Випускник юридичного факультету повинен мати необхідні актуальні наукові і прикладні знання, спеціальні вміння і навички, послуговуючись у своїх фахових діях демократичними й гуманістичними цінностями, утверджуючи й боронячи ідеї правової держави, законності й справедливості, а також в усьому намагаючись творчо саморозвиватися (Зеліско, 2002). Основа такої цілісної особистісної риси, духовний стрижень особистості фахівця – відповідна ціннісно-мотиваційна домінанта, тобто прагнення встановлювати ідеали справедливості й законності, сповідувати правопорядок, сприяючи розбудові правової держави – України.

На думку О. Балла, фахова культура має бути органічною складовою загальнолюдської культури (Балл, 1993). Ідея особистісно спрямованої юридичної освіти наразі свіжа. Особистісна характеристика моделі фахівця – найскладніша і важкопрогнозована. Вона потребує відповідного методологічного інструментарію, розробленого на синтезі видобутих психологічною та педагогічною наукою законів будови, функціонування та розвитку індивіда. Основними складовими такої моделі є фахові знання й уміння, соціально-психологічні й духовно-творчі риси фахівця, що показують його спроможність діяти в заданих умовах ринку, досягаючи результатів згідно із запитом суспільного і науково-технічного прогресу.

Зразковий юрист-фахівець повинен бути творчою особистістю, сміливим у своїх думках, упевненим у власних силах, спроможним до генерування нових ідей, формування необхідності творчого способу життя, тобто вироблення низки вмінь: системного аналізу проблемної ситуації; виявлення суперечності й цілеспрямованого її вирішення, завдяки нестандартним рішенням; генерування оригінальних ідей, висунення гіпо-

тез; пошуку і зважування розмаїття рішень творчих завдань або проблеми; свідомого переборювання інерції свого мислення; цілеспрямованого пошуку науково-прикладної інформації з необхідних проблем, тощо.

Розмежування гуманітарних і негуманітарних знань призвело до викривленого розуміння ролі гуманітарних дисциплін у формуванні особистості фахівця. Де-факто гуманітарну освіту почали розглядати поруч із технічною як не потрібну галузь знань, а не як галузь, мета якої – формування цілісної особистості. М. Присич (1994 р.) зазначає, що перевага інженерно-технічних та господарських сфер діяльності над загальнолюдськими призвела до дегуманізації суспільства й всієї культури.

Більшість викладачів закладів вищої освіти розуміє необхідність покращення якості гуманітарної підготовки фахівців задля подолання розриву між наукою, культурою й освітою, протиставленні технократизму гуманізму, прагнення вищої школи України інтегруватися в зарубіжний освітній процес. На думку С. Гончаренка (2000 р.), технократичне мислення слугує світоглядом, істотні ознаки якого – перевага засобу над метою, часткової мети над змістом і загальнолюдськими інтересами й цінностями. Технократичне мислення позбавлене категорій моральності, сумління, людських почуттів і гідності (Гончаренко, 2000: 82).

Ціннісні пріоритети особистості формуються під впливом низки факторів, як зовнішніх, так і внутрішніх. Вирішальне значення у такому процесі відводиться закладам освіти як основним осередкам соціалізації молоді. Адже вони мають реальну змогу прищеплювати молоді загальнолюдські та національні цінності, прогресивні ідеали, аби ті ставали свідомими та активними членами сучасного суспільства. Виконання такого непростого завдання науковці й практикуючі педагоги бачать передусім у реформуванні системи шкільної освіти через призму введення аксіологічного підходу. Основа підходу – переносити акценти з викладання вихованцям конкретної системи знань, чому надавали першочергового значення педагоги за звичної організації педагогічного процесу, на озброєння молоді відповідними ціннісними положеннями, для забезпечення соціального значення спрямованості їхньої життєвої активності.

Зміст вищої юридичної освіти має передбачати насамперед вивчення навчальних курсів, що охоплюють цілі пласти культури. Значення культурологічної освіти має бути незаперечним. На належних становленні та розвитку глибокої, щирої, самодостатньої, цілісної свідомості, спрямованої на розвиток світогляду майбутнього

фахівця, мають позначатися філософія, культурологія, естетика, психологія і педагогіка. Культурологічний напрям освіти показує світ як духовно-смысловий, який можна усвідомити й осмислити, відкривши творчий потенціал особистості.

Завдяки якісному оновленню юридичної освіти як ефективному методу подальшого саморозвитку фахової компетентності спеціалістів формується системотворча основа освітньої моделі. Ключове тут – визначення суті юридичної освіти як важливого засобу вдосконалення особистісно-фахового становлення юриста в соціокультурному розвивальному просторі освітнього закладу, результат якого – досягнутий рівень фахової компетентності поряд із духовною, моральною та правознавчою відповідальністю, загальним рівнем фахової культури.

Власне фахова культура юриста слугує єдиним засобом для подальшого послуговування особистими фаховими знаннями, аби служити Закону, а не нехтувати ним. Ретельно у своїх працях вивчали формування професійної спрямованості особистості майбутнього юриста, значення конституційного забезпечення свободи творчості та права на результати творчої діяльності в умовах інформаційного суспільства ряд науковців (Бочарова, 2014).

Завдяки ціннісній складовій забезпечується фахово-педагогічна спрямованість студентів на реалізацію нормативної поведінки (мотивація на покращання особистої поведінки, сформована зацікавленість проблемами юридичної деонтології); низка ціннісних орієнтацій; сформованість особистісно важливих рис, які потрібні для втілення нормативної поведінки у сфері фахової діяльності у взаємозв'язку з іншими учасниками педагогічного процесу під час розв'язання різних проблем.

Ціннісна складова частина передбачає: установлену мотивацію формування та покращання особистої нормативної фахової поведінки, що визначає фахово-педагогічне спрямування майбутнього педагога на реалізацію нормативної поведінки; пізнавальну цікавість проблемами юридичної деонтології; систему цінностей як ціннісних орієнтацій індивіда, послуговуючись якими можливе формування позитивної мотивації нормативної поведінки педагога; сформовану систему особистісно важливих рис, сприйняття їх як цінності.

Нині загальним визнанням користується ідея розподілу навчальних цілей на інструктивні та експресивні. Перші показують приблизні результати діяльності учнів на певному етапі навчального процесу. Натомість експресивні цілі не фіксують вид діяльності, яким повинен оволодіти учень у ході навчання, а лише окреслюють ситуацію, в якій учні повинні працювати, або проблему,

яку вони будуть вирішувати, але не конкретний результат. Експресивна ціль начебто запрошує учня до діяльності, а не передбачає конкретно, що він повинен робити, як це, скажімо, притаманно інструктивним цілям.

Розподіл цілей на інструктивні та експресивні дозволяє точніше визначити їх «адресат» у змісті освіти: перші частіше застосовуються в процесі викладання дисциплін, провідним компонентом яких є знання, а другі – до предметів, провідним компонентом яких є образне бачення та перетворення світу. Відмова від жорсткої запрограмованості навчальних цілей дозволяє рухатись від необхідної у навчальному процесі репродуктивності до творчості, дозволяє повніше враховувати індивідуальність учня, активізувати його пізнавальну позицію.

Таким чином, специфіка юридичної науки обумовлює певні особливості правової освіти, зокрема її змісту та організації навчання в контексті формування ціннісних орієнтацій студентів:

- комплексний характер предмета юридичної науки зумовлює предмет вивчення правознавства – держава і право як найважливіші суспільні інституції, закономірності їх виникнення, функціонування і розвитку, юридичні категорії, поняття, тенденції, концепції, теорії, причинно-наслідкові зв'язки тощо;

- теоретичні знання, які складають зміст юриспруденції важко піддаються адаптації до вікових особливостей, водночас будь-які надмірні популяризації, нехтування принципом науковості можуть призвести до викривлення їх сутності;

- переорієнтація юридичної науки з позицій державоцентричного на позиції людиноспрямованого підходу, з позицій нормативістсько-позитивістського на позиції філософсько-правового підходу до розуміння сутності права зумовлює переорієнтацію правової освіти з позицій законознавчого на позиції правознавчого підходу;

- прихильність розробників навчальних програм, підручників, вчителів до певного підходу до праворозуміння (позитивістський, природно-правовий, соціологічний, історичний, інтегративний) зумовлює відповідний зміст і методику навчання правознавства;

- багатоаспектність і складноструктурованість змісту юриспруденції обумовлює наявність різних підходів до конструювання змісту правової освіти, на основі яких розробляються навчальні програми та підручники;

- зв'язки юриспруденції з іншими суспільствознавчими науками дають змогу широкого використовувати міжпредметні зв'язки у навчанні правознавства;

– зміст права, зокрема його зовнішньої форми – законодавства, є динамічним, розвивається і сама юридична наука, змінюються підходи вчених до тлумачення явищ та процесів державно-правової дійсності, що вимагає постійного оновлення змісту правової освіти, підручників, а також актуалізує використання інших джерел правової інформації (посібників, довідників, енциклопедій, ЗМІ, нормативно-правових актів, Інтернет-ресурсу), що зумовлює необхідність формування умінь їх пошуку, аналізу і застосування щодо конкретних правових ситуацій;

– юриспруденція має не лише теоретичне, але й практично-прикладне значення, що вимагає забезпечення практичної орієнтації навчання правознавства;

– особливості сучасного етапу розвитку юридичної науки та чинного права і законодавства, відбиваючись у змісті правової освіти, вимагають його регулярного оновлення й узгодження з потребами суспільства і особи у контексті розширення компонентного складу, посилення практично-діяльничої складової частини.

Висновки. Особистісна характеристика майбутнього юриста передбачає світоглядні установки індивіда, що скеровують його на виконання конкретних соціальних функцій. Це зокрема ступінь соціальної зрілості, індивідуальна система

цінностей і пріоритетів, ділові риси, морально-етичні норми тощо. Крім того, для юридичної спеціальності притаманне обов'язкове формування морального імперативу службової повинності, готовності підпорядкувати особисті інтереси ідеї правосуддя. Провідна ідея дослідження – єдність правового та морального виховання: вона полягає у тому, що дотримання правових норм на основі лише правової компетентності є менш стійким у формуванні особистості майбутнього юриста, ніж опора на моральні переконання та сформовану моральну свідомість. Тому, тільки єдність морального та правового світогляду може забезпечити вільне та свідоме дотримання правових норм. Отже, основними вимогами до змісту моделі фахівця є: розуміння суті та соціальної важливості свого фаху; сповідування морально-етичних та правових суспільних норм; формування аксіологічних устремлінь (ідеали, цінності, мотивація), зокрема розуміння аксіології права; обов'язкові людськість, гуманність особистості – справедливість, співчуття, милосердя, спроможність допомагати іншим тощо; виявлення громадянського обов'язку, тобто застосування та впровадження культурно-правових досягнень і загальнолюдських цінностей, усвідомлення політико-правової цілі народу в нинішньому державотворенні України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антонович М. М. Правова культура українського народу в сфері прав людини: історичний розвиток та сучасний стан. *Право України*. 2004. № 12. С. 75–79.
2. Балл Г. О. Чи суперечить матеріалістичний світогляд релігійному? *Рідна школа*. 1993. № 5. С. 24–28.
3. Бочарова Н. В. Значення конституційного забезпечення свободи творчості та права на результати творчої діяльності в умовах інформаційного суспільства. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2014. № 7. С. 69–72.
4. Вархолик Г. В., Сливка Б. С., Тушніцький Н. І. Тенденції розвитку християнської моралі дошкільників у контексті екологічного виховання. *Педагогічний альманах*. 2019. № 43. С. 15–20.
5. Ганзенко О. О. Формування правової культури особи в умовах розбудови правової держави України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 ; Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. Київ, 2003. 16 с.
6. Головченко В. В. Теоретичні питання ефективності правового виховання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 ; Інститут права. Київ, 1982. 19 с.
7. Зеліско Л. І. Теоретична модель спеціаліста-правознавця (культурологічний аспект). *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2002. № 6. С. 147–152.
8. Козловський Ю. М., Захар'яш О. С. Духовний розвиток українського студентства у контексті християнського світогляду. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2021. № 76. С. 174–178.
9. Присич М. А., Яровий І. М. Педагогічні аспекти гуманізації технічної освіти. *Науково-методичне забезпечення діяльності сучасної професійної школи* : У 2-х ч. Київ : ВПОЛ, 1994. Ч. 1. С. 153–253.
10. Савченко А. М. Проблеми правової освіти і виховання в Україні: хто винен? *Історія в школах України*. 2010. № 3. С. 8–9.
11. Тригубенко Г. В. Боротьба зі злочинністю як засіб подолання правового нігілізму. *Право України*. 2002. № 3. С. 127–128.
12. Фіолевський Д. П. Актуальні проблеми юридичної освіти. *Право України*. 2004. № 2. С. 114–117.

REFERENCES

1. Antonovych M. Pravova kultura ukrainskoho narodu v sferi prav liudyny: istorychnyi rozvytok ta suchasnyi stan. [Legal culture of Ukrainian nation in the field of human rights: historical development and current conditions]. *Law of Ukraine*, 2004, Nr. 12, pp. 75–79 [in Ukrainian].
2. Ball H. O. Chy superechyt materialistychnyi svitohliad relihiinomu? [Does the materialistic thinking contradict with the religious one?]. *Native school*, 1993, Nr. 5, pp. 24–28 [in Ukrainian].
3. Bocharova N. V. Znachennia konstytutsiinoho zabezpechennia svobody tvorchosti ta prava na rezultaty tvorchoi diialnosti v umovakh informatsiinoho suspilstva. [Importance of constitutional support for freedom of creativity and copyright in conditions of informational society]. *Scientific bulletin of International Humanities University. Series Jurisprudence*, 2014, Nr. 7, pp. 69–72 [in Ukrainian].
4. Varkholyk H., Slyvka B., Tushnitskyi N. Tendetsii rozvytku khrystyianskoi morali doshkilnykiv u konteksti ekolohichnoho vykhovannia. [Tendencies of development of the preschoolers' Christian morality in context of ecological education]. *Pedagogical almanac*, 2019, Nr. 43, pp. 15–20 [in Ukrainian].
5. Hanzenko O. O. Formuvannia pravovoi kultury osoby v umovakh rozbudovy pravovoi derzhavy Ukraina (Avtoref. dys. kand. yuryd. nauk). [Formation of legal culture of a personality in conditions of development of the Ukrainian rule of law. (Extended abstract of the Candidate of Juridical Sciences dissertation)]. Kyiv National Taras Shevchenko University, Kyiv, 2003 [in Ukrainian].
6. Holovchenko V. V. Teoretychni pytannia efektyvnosti pravovoho vykhovannia. (Avtoref. dys. kand. yuryd. nauk). [Theoretical issues of the effectiveness of legal education. (Extended abstract of the Candidate of Juridical Sciences dissertation)]. Institute of Law, Kyiv, 1982 [in Ukrainian].
7. Zelisko L. Teoretychna model spetsialista-pravoznavtsia (kulturolohichniy aspekt). [Theoretical model of a specialist of law studies (cultural aspect)]. *Pedagogics and psychology of professional education*, 2002, Nr. 6, pp. 147–152 [in Ukrainian].
8. Kozlovskiy Yu. M., Zakhariash O. S. Dukhovnyi rozvytok ukrainskoho studentstva u konteksti khrystyianskoho svitohliadu. [Spiritual development of Ukrainian students in context of Christian ideology]. *Pedagogics of a creative personality formation at higher and secondary comprehensive schools*, 2021, Nr. 76, pp. 174–178 [in Ukrainian].
9. Prysych M. A., Yarovy I. M. Pedahohichni aspekty humanizatsii tekhnichnoi osvity. Naukovo-metodychne zabezpechennia diialnosti suchasnoi profesinnoi shkoly. (Ch.1). [Pedagogical aspects of technical school humanization. Scientific and methodic supply for modern professional schools. (Part 1)]. Kyiv: VIPOL, 1994 [in Ukrainian].
10. Savchenko A. Problemy pravovoi osvity v Ukraini: khto vinen? [Problems of legal education in Ukraine: whose fault is it?]. *History at the schools of Ukraine*, 2010, Nr. 3, pp. 8–9 [in Ukraine].
11. Tryhubenko H. Borotba zi zlochynnistiu yak zasib podolannia pravovoho nihilizmu. [Fight against criminality as a tool to overcome legal nihilism]. *Law of Ukraine*, 2002, Nr. 3, pp. 127–128 [in Ukrainian].
12. Fiolevskiy D. Aktualni problemy yurydychnoi osvity. [Current problems of legal education]. *Law of Ukraine*, 2004, Nr. 2, pp. 114–117 [in Ukrainian].